

סימן ז [כז ע"א]

הקדמה

למדנו במשנה (כו:) כי יש חילוק בין תמורה לחילול. בתמורה מתקדשת בהמת החולין בקדושת בהמת הקודש ושתייה קדושות. בחילול יוצאת בהמת הקודש [אם היא בעלת מום] מקדושתה, ותחתיה נכנסת בהמת החולין. הביאה הגמרא כי הביטוי 'זו תחת זו' יכול להתפרש מלשון תמורה ויכול להתפרש מלשון חילול. מתי כך ומתי כך? בקדשי מזבח תמימים הביטוי מתפרש מלשון תמורה, בקדשי בדק הבית הביטוי מתפרש מלשון חילול, ואילו בקדשי מזבח בעלי מום תלוי הדבר על איזו בהמה הניח האדם את ידו – אם הניחה על בהמת ההקדש מתפרש 'זו תחת זו' מלשון תמורה ואם הניחה על בהמת החולין מתפרש הביטוי מלשון חילול.

כעת תסתפק הגמרא לגבי מספר מקרים האם המשפט 'אלו תחת אלו' מתפרש מלשון תמורה או מלשון חילול.

וכה מסתפקת הגמרא:

--- ראה בעמוד הבא ---

<הערות נוסח בסוף הכרך>

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: תוס', גליון בשם ר"י (שטמ"ק אות יא ואות כה), רמב"ם (תמורה פ"ב ה"ג). בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה, שטמ"ק, פירוש קדמון⁵⁷⁹.

⁵⁷⁹ פירוש קדמון נדפס על ידי הרב שלמה גאטעסמאן בישראל כרך י"ד עמודים ל"ו – ל"ט, בשם: 'פירוש קדמון לסדר קדשים'. החלק שנדפס הוא מדף לב ע"א עד לד ע"א [סוף המסכת]. קיימים עוד שני קטעים מכתב היד של 'פירוש קדמון' הנ"ל. אחד מהם באוקספורד - בודלי [MS. HEB.D.14/80] והשני בספריית ביהמ"ל בניו יורק [ENA 3593.6] קטעים אלו לא נדפסו על ידי הרב גאטעסמאן. כנראה לא רצה להעתיקם מפני שהם רק קרעי דפים ולא ניתן לפענח אפילו משפט אחד שלם. בחלקי הדף ששרדו במצב יותר טוב אפשר לקרוא לכל היותר כחצי שורה ברצף. החלק שלא נדפס הינו מדף כו ע"ב עד דף כח ע"א, ומעיון בכתה"י ניתן לראות כי פירוש זה גרס את שתי הלשוניות בסוגיותנו. אגב, במחשבה ראשונה נראה אפשרי ש'פירוש קדמון' שהזכרנו כאן ו'פירוש אחד הראשונים' שהדפסנו ב??? הינם חלקי העתקות של חיבור אחד, מכיוון ששרדו מן הפירושים חלקים שונים של המסכת. אך לאחר התבוננות קלה ניתן להבחין כי שני הפירושים אינם באותו סגנון כלל.

לשון ראשונה

בעי אביי^מ היו לפניו שתי בהמות של קדש בעלות^ט מום ושתי בהמות של חולין תמימות ואמר הרי אלו תחת אלו מהו^י, מי אמרינן לאתפוס^י ולקי או דלמא כל היכא דאיכא היתרא לא שביק איניש^ט היתרא ועביד איסורא. ואת"ל כל היכא דאיכא היתרא לא שביק איניש ועביד איסורא^י, היו לפניו שתי בהמות של קודש^י ואחת מהן בעלת מום^י ושתי בהמות של חולין ואחת מהן בעלת מום ואמר הרי אלו תחת אלו מהו, מי אמרינן תמימה תחת תמימה לאתפוס^י בעלת מום תחת בעלת מום לאחולי^י, או דלמא תמימה דחולין תחת בעלת מום דהקדש בעלת^י מום דחולין תחת תמימה דהקדש ותרוייהו^י לקי. ואם ת"ל כל היכא דאיכא היתרא לא עביד איסורא^י ולאחולי הוא ולא לקי^י, היו לפניו שלש בהמות של קדש ואחת מהן בעלת מום ושלוש בהמות של חולין תמימות ואמר הרי אלו תחת אלו מהו^י, מי אמרינן^י מדתמימות תחת תמימות לאתפוס^י נמי תחת בעלת מום לאתפוס^י, או דלמא הכא נמי כל היכא דאיכא היתרא לא עביד איסורא^י וההיא בתרייתא לאחולי הוי. ואם תימצעי לומר הכא נמי כיון דאכתי גברא לא איתחזק באיסורי לא שביק היתרא ועביד איסורא, בעי רב אשי היו לפניו ארבע בהמות של קדש ואחת מהן בעלת מום וארבע בהמות של חולין תמימות^י ואמר הרי אלו תחת אלו מהו, הכא ודאי כיון דאיתחזק גברא באיסורי^י בכולהו^י לקי ארבע^י מלקיות, או דלמא אף על גב דאיתחזק^י באיסורי לא שביק איניש^י היתרא ועביד איסורא והקדש בתרייתא לאחולי הוי תיקו.

לישנא אחרינא

בעי אביי היו לפניו שתי בהמות של קדש ואחת מהן^י בעלת מום ושתי בהמות תמימות של חול והניה ידו על בהמות תמימות של חול ואמר הרי אלו תחת אלו מי אמרי^י מדתמימה תחת תמימה לאתפוס^י תמימה תחת בעלת מום לאתפוס^י, או דלמא תמימה תחת תמימה לאתפוס^י דחויא אבל תמימה תחת בעלת מום לאחולי דבעלת מום הא לא חויא. ואת"ל הכא כיון דבעא למימר חדא לאתפוס^י וחדא לאחולי תרוייהו^י תפסן ותרוייהו^י כי הדדי דמגו דבעי לאתנוחי ידיה על ההיא בעלת^י מום מדלא אתנח ידיה [אלא]^י על תרוייהו^י [דחולין]^י תפסן, אלא היו לפניו שתי בהמות של קודש ואחת מהם בעלת מום ושלוש בהמות של חול תמימות ואמר הרי אלו תחת אלו מהו, מי אמרינן מדהני תרתין בהמות לאתפוס^י ההיא בהמה תמימה של חול תחת בהמה של קדש בעלת מום נמי לאתפוס^י, או דילמא ההיא בהמה בעל מום של קדש לאחולי והאי דלא אתנח ידיה עלה דההיא דבהדי בעלת מום משום דסבר רובא עדיף, תבעי^י. בעי רב אשי

רמי^י רמויי חדא ל"א: רמי רמויי^י
להדי חדא להדי הדדי

ואמר הרי אלו תחת אלו מאי מי אמרינן
כיון דרמי חדא להדי חדא ההיא^י בעלת
מום מתחלא או דלמא

בתר דיבוריה ל"א: בתר רבויא^י,
אזלינן

תיבעי.

פירוש הלשונות

פתיחה

המקרים שבשתי הלשונות אינם שווים זה לזה, אם כי דומים הם במקצת. **בלשון הראשונה** קיימים ארבעה מקרים ו**בלשון השניה** קיימים שלשה מקרים.

אלו הם המקרים ש**בלשון הראשונה**:

- א. שתי בהמות קודש בעלות מום, ושתי בהמות חולין תמימות.
- ב. שתי בהמות קודש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום, ושתי בהמות חולין שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום.
- ג. שלוש בהמות קודש ששתיים מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום, ושלוש בהמות חולין תמימות.
- ד. ארבע בהמות קודש ששלוש מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום, וארבע בהמות חולין תמימות.

ואלו הם המקרים ש**בלשון השניה**:

- א. שתי בהמות קדש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום, ושתי בהמות חולין תמימות.
- ב. שתי בהמות קדש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום, ושלוש בהמות חולין תמימות.
- ג. שלוש בהמות קודש ששתיים מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום, ושלוש בהמות חולין תמימות [מנין הבהמות שווה למקרה השלישי שבלשון הראשונה], ומדובר כאשר העמיד את הבהמות החולין כנגד הבהמות הקודש, בהמה מול בהמה.

נקדים הבדל כללי בין שתי הלשונות, והוא ש**בלשון הראשונה** פירש רש"י (ד"ה ואמר) לגבי הספק הראשון שמדובר כאשר האדם לא הניח ידו כלל בין על בהמת הקדש ובין על בהמת החולין, ובפשטות נראה כי גם בשאר הספיקות שבלשון הראשונה מדובר באופן זה⁵⁸⁰. לעומת זאת, **בלשון השניה** בכל הספיקות מדובר כאשר הניח ידו על בהמת/ות החולין.

כעת נבאר את הספיקות אחד לאחד:

ספיקות הלשון הראשונה

ספק ראשון

מקרה - שתי בהמות קודש בעלות מום ושתי בהמות חולין תמימות ואמר 'הרי אלו תחת אלו'. מדובר כאשר לא הניח ידו על הבהמות (רש"י).

צד חומרא – 'תחת' הינו לשון התפסה כל עוד שאינו מניח ידו על בהמת הקודש.

צד קולא – בסתמא מניחים שכוונת האדם להיתר [חילול] ולא לאיסור [תמורה]⁵⁸¹, ויש אומרים שצד הקולא הוא לנקוט כי 'תחת' הינו לשון חילול כל עוד שאינו מניח ידו על בהמת החולין⁵⁸².

כתבו רש"י ותוס' כי יכלה הגמרא להסתפק בספק הנוכחי גם במקרה שיש בהמת הקדש אחת בעל מום ובהמת חולין אחת תמימה, אך נקטה הגמרא מקרה שהיו שתי בהמות הקדש ושתי בהמות חולין משום שצירור זה דומה לצירור הבא בגמרא.

⁵⁸⁰ בדרך זו הלך בעל לחם יהודה (למהר"י עייאש) על הרמב"ם הלכות תמורה פ"ב ה"ג, אמנם בספר מרכבת המשנה שם משמע שמפרש כי בשאר הספיקות שבלשון הראשונה מדובר כאשר הניח ידו על בהמת החולין, וצ"ע.

⁵⁸¹ כך מפורש בגמרא בנוסח הדפוס ורגמ"ה וכתבי היד.

⁵⁸² הגר"א (אות א) דקדק מדברי רש"י שכך הייתה גירסתו בגמרא, וסיים הגר"א: "וכ"ה [וכן היא] הגירסא נכונה".

ספק שני

מקרה - שתי בהמות קודש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום ושתי בהמות חולין שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום, ואמר 'הרי אלו תחת אלו'. כפי הנראה מדובר כשלא הניח ידו על הבהמות (כנ"ל בסוף הפתיחה)⁵⁸³.

צד קולא – כוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש התמימה [לתמורה], ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש בעלת המום [לפדיון]⁵⁸⁴.

צד חומרא – כוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש בעלת המום [לתמורה], ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש התמימה [ואף היא לתמורה]⁵⁸⁵.

ביארנו על פי הנוסח שלפנינו, אולם בהגהות הגר"א אות ב הגיה את נוסח הגמרא באופן המסביר את הספק בצורה הפוכה:

צד חומרא - כוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש התמימה [לתמורה], ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש בעלת המום [ואף היא לתמורה].

צד קולא - כוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש בעלת המום [לחילול], ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש התמימה [לתמורה].

ראוי לציין כי נוסח הגמרא שלפנינו הינו נוסח כל הראשונים [רש"י, תוס', גיליון בשם ר"י (שטמ"ק אות כה), רגמ"ה, רמב"ם] וכן נוסח כל כתבי היד. והגהת הגר"א הינה נוסח מיוחד נגד כל מקורות אלו.

ספק שלישי

מקרה - שלוש בהמות קודש ששתיים מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום ושלוש בהמות חולין תמימות, ואמר הרי אלו תחת אלו. כפי הנראה מדובר כשלא הניח ידו על הבהמות (כנ"ל בסוף הפתיחה).

לגבי שתי בהמות הקודש התמימות פשוט הוא שהאדם המירן בשתי בהמות תמימות מבהמות החולין, והנידון הינו לגבי בהמת ההקדש בעלת המום שאדם זה החיל את קדושתה על בהמת החולין התמימה השלישית.

צד חומרא – כשם שהתכוון להמיר את בהמות הקודש התמימות כך התכוון להמיר אף את בהמת ההקדש בעלת המום.

צד קולא - מסתבר שכוונת האדם להיתר [חילול] ולא לאיסור [תמורה].

ספק רביעי

מקרה - ארבע בהמות קודש ששלוש מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום וארבע בהמות חולין תמימות.

⁵⁸³ כל הנידון הינו לגבי מלקות משום איסור תמורה, אך בנוסף על כך לוקה על בהמת החולין בעלת המום משום מקדיש בעלת מום למזבח. חיוב המלקות הנוכחי נוגע בין לפי הצד הראשון שחל על בהמה זו חילול [כמבואר לעיל] ו'ע"ב בסוף העמוד שהמחלל על בעלת מום לוקה, ובין לפי הצד השני שחלה על בהמה זו תמורה [כמבואר לעיל] ז' ע"א שהממיר על בעלת מום לוקה משום מקדיש בעלת מום בנוסף על חיוב המלקות של איסור תמורה].
⁵⁸⁴ הראשונים ביארו במספר אופנים מהיכן פשוט לגמרא שלא חלה כאן תמורה בעלת מום תחת בעלת מום, ראה רש"י ותוס' ושטמ"ק אות כה בשם גיליון.

⁵⁸⁵ תוספת הסבר: צד חומרא – כשם שהתכוון להמיר את בהמת הקודש התמימה כך התכוון להמיר אף את בהמת ההקדש בעלת המום, ולצורך כך עלינו לנקוט שכוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש בעלת המום ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש התמימה (רש"י).
צד קולא - מסתבר שכוונת האדם להיתר [חילול] ולא לאיסור [תמורה], ולצורך כך עלינו לנקוט שכוונתו להציג את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש התמימה ואת בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש בעלת המום (גמרא בסמוך, בפתיחת הספק הבא).

צד חומרא – כשם שהתכוון להמיר את בהמות הקודש התמימות, ואף הוחזק באיסור על ידי שהחיל תמורה שלושה פעמים, כך התכוון להמיר אף את בהמת ההקדש בעלת המום.

צד קולא – בכל אופן מניחים כי כוונת האדם להיתר [חילול] ולא לאיסור [תמורה].

ספיקות הלשון השניה

ספק ראשון

מקרה - שתי בהמות קדש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום ושתי בהמות חולין תמימות, ואמר הרי אלו תחת אלו. מדובר כאשר הניח ידו על בהמות החולין (מפורש בגמרא).

צד חומרא – כשם שהתכוון להמיר את בהמת הקודש התמימה כך התכוון להמיר אף את בהמת ההקדש בעלת המום, בפרט לאור כך שהניח את ידו על בהמות החולין.

צד קולא – לא התפרש. נראה להסביר שיתכן לנקוט כי הנחת היד על החולין אינה מהווה ראייה לכוונת תמורה, שכן אפשר שסיבת הנחת היד על החולין הינה מחמת הבהמה השניה של החולין שהיא וודאי תמורה⁵⁸⁶.

ספק שני

מקרה - שתי בהמות קודש שאחת מהן תמימה ואחת מהן בעלת מום ושלוש בהמות חולין תמימות, והניח ידו על בהמות החולין.

צד חומרא - כשם שהתכוון להמיר שתיים מבהמות החולין בבהמת ההקדש התמימה כך התכוון להמיר אף את בהמת החולין השלישית בבהמת ההקדש בעלת המום, בפרט לאור כך שהניח את ידו על בהמות החולין.

צד קולא - הנחת היד על החולין אינה מהווה ראייה לכוונת תמורה, שכן אפשר שסיבת הנחת היד על החולין הינה מחמת שתי הבהמות הראשונות של החולין שהינן וודאי תמורה, והעדיף להניח את היד על השלוש שהן הרוב ולא על השתיים שהן המיעוט.

קשה, מהיכן פשוט לגמרא לחלק את הבהמות באופן זה, שתי בהמות חולין תחת בהמת ההקדש התמימה ובהמת חולין אחת תחת בהמת ההקדש בעלת המום. הלא יתכן לחלק להיפך, בהמת חולין אחת תחת בהמת ההקדש התמימה ושתי בהמות חולין תחת בהמת ההקדש בעלת המום.

עוד קשה, הלא בספק הבא בגמרא מוכח שמדובר כשיש שלוש בהמות חולין כנגד שלוש בהמות קודש, וכן פירשו רש"י ורגמ"ה, ומדוע קיצרה הגמרא בספק הבא ולא הודיעה בפירוש שעוברים למקרה של שלוש ושלוש.

לולי דמסתפינא הייתי מציע להגיה בגמרא בספק הנוכחי שהמקרה הוא שתי בהמות קודש תמימות ובהמת הקדש נוספת בעלת מום, ובכך יש שלוש בהמות קודש כנגד שלוש בהמות חולין. כך יובן שפשוט כי כל אחת מבהמות החולין הינה כנגד אחת מבהמות הקודש, ויובן אף כיצד סמכה הגמרא בספק הבא שנדע כי מדובר במקרה של שלוש ושלוש.

צד החומרא יתפרש כנזכר למעלה, צד הקולא יתפרש שהעדיף האדם להניח ידו על בהמות החולין מכיוון שהוא מחיל תמורה על רובן [- שתיים מתוך שלוש]⁵⁸⁷.

חשוב לציין כי הגרסה הראשונה הינה גירסת רש"י ורגמ"ה ושטמ"ק, והגרסה האחרונה אינה אלא השערה.

⁵⁸⁶ סברה זו לכל היותר יכולה להחשיב את נידונו כמקרה שלא הניח ידו כלל – הלא הוא הספק הראשון בלשון הראשונה [ראה שם את סברות הצד המיקל]. מכך שהלשון השניה לא מזכירה את הספק ההוא, ומשתמשת בצד המיקל שם כהנחה פשוטה, נראה שהיה פשוט ללשון השניה כצד המיקל.

⁵⁸⁷ מאחר שהסברנו כך את צד הקולא שבגרסה השניה, ניתן לשוב ולפרש כן אף את צד הקולא שבגרסה הראשונה. אכן ההסבר שלמעלה לצד הקולא מקורו מפירוש רגמ"ה.

מקרה - שלוש בהמות קודש ששתיים מהן תמימות ואחת מהן בעלת מום ושלוש בהמות חולין תמימות [מנין הבהמות שווה למקרה השלישי שבלשון הראשונה], והעמיד את הבהמות החולין כנגד הבהמות הקודש, בהמה מול בהמה⁵⁸⁸. מדובר כאשר הניח ידו על הבהמות החולין, (רש"י ורגמ"ה).

צד חומרא – צד החומרא התפצל בגמרא לשתי לשונות. **בלשון הראשונה** נאמר: "או דילמא בתר דיבוריה אזלינן". פירוש, כיוון שהאדם כלל בדבריו את כל הבהמות הרי שהחיל על כולם דין שווה, וממילא כשם שעל הבהמות ההקדש התמימות החיל תמורה, כך גם על בהמת ההקדש בעלת המום החיל תמורה (רגמ"ה). **בלשון השניה** נאמר: "או דילמא בתר ריבוייא". פירוש, כיוון שיש שלוש בהמות חולין ועל רובן - שתיים מתוכן - החיל תמורה, דנים אנו שאף על הבהמה השלישית החיל תמורה ולא חילול (רש"י)⁵⁸⁹.

צד קולא – מכיוון שהעמיד בהמה מול בהמה, כל זוג [- בהמת הקדש ובהמת חולין שכנגדה] עומד בפני עצמו, והעובדה שבחלק מן הזוגות כוונתו להמיר אינה מוכיחה שגם בזוג של בהמת הקדש בעלת מום ובהמת חולין תמימה כוונתו להמיר.

מיהו האמורא בעל הספיקות

בנוסח הגמרא שלפנינו צוטטו הספיקות בשם אביי, והספק האחרון בשם רב אשי. בדומה לכך, בלשון השניה הוזכרו הספיקות בשם אביי והספק האחרון בשם רב אשי. בתוספות הראשון בעמוד מובא הספק הראשון בנוסח 'בעי רב אשי...'. נוסח רוב כתבי היד הינו כנוסח הדפוסים, מלבד כתב יד וטיקן 120 אשר העתיק כנוסחת תוס', כדרכו של כתב יד זה להיות מושפע מנוסחאות רש"י ותוס'.

הדעת נותנת כי לפי גירסת תוס' שבתחילת האיבעיות נאמר 'בעי רב אשי' אין טעם לשוב ולהקדים לאיבעיא האחרונה 'בעי רב אשי'. אמנם כת"י וטיקן 120 גורס בתחילת האיבעיות 'בעי רב אשי' ולפני האיבעיא האחרונה גורס שוב 'בעי רב אשי', ומסתבר שיש כאן עירוב נוסחאות.

בספר מרומי שדה כתב הנצי"ב כי הגירסה הנכונה היא 'בעי רב אשי', והוכיח זאת מדברי רש"י המבאר כי לדעת סוגייתנו אין דין תמורה ברע ברע', וסובר הנצי"ב שדין זה הינו שנוי במחלוקת בין אביי לרבא לעיל דף ט ע"א.

נציין כי סוגייתנו מבוססת על ההנחה שהתיבה 'תחת' לגבי בהמת הקדש בעלת מום מתפרשת מלשון חילול, ועל ההנחה שהכלל הקודם מוגבל למקרה שהניח ידו על בהמת הקודש. ההנחה הראשונה הינה מדברי רבא בסוגיה הקודמת וההנחה השניה הינה מדברי רב אשי שם, ואילו אביי שקדם להם נקט בהכללה שבקדשי מזבח התיבה 'תחת' מתפרשת מלשון תמורה.

אין הוכחה שאביי חולק על חילוקיהם של רבא ורב אשי, אולם וודאי נוח הנוסח הגורס את האיבעיות בשם רב אשי ואינו מזקיקנו לחדש שחילוקיהם של רבא ורב אשי היו מוסכמים כבר בבית מדרשו של אביי.

⁵⁸⁸ הביטוי שבו השתמשה הגמרא לומר שהעמיד את הבהמות בהמה כגד בהמה התפלג לשתי לשונות. **בלשון הראשונה** נאמר: "רמי רמויי חדא להדי חדא". **בלשון השניה** נאמר: "רמי רמויי להדי הדדי". בפירוש רגמ"ה גרס כלשון הראשונה ובפירוש רש"י אין הוכחה כאיזו לשון גרס, ויתכן גם שגרס רק "רמי רמויי" ללא תיבות נוספות. נראה כי אין חילוק כלל בין לשונות אלו.

⁵⁸⁹ רגמ"ה כתב בדרך שונה: "דהנהו דחולין הוו רובה". משמע שמפרש כי בהמות החולין הינן רוב כלפי בהמות ההקדש [בדומה לפירושו על האיבעיא השניה]. איני מבין פירוש זה שהרי רגמ"ה עצמו כתב: "חדא להדי חדא - כלומר אם חיבר כל אחת של הקדש כנגד אחת של חולין". משמע שבאיבעיא השלישית מדובר כאשר כנגד כל בהמת הקדש יש בהמת חולין אחת, ואם כן לא מובן היאך שייך כאן רוב.

נפקא מינה בין הלשונות

הכרעת הספיקות

הלשונות עוסקות במקרים שונים ומחמת הסתעפות הסברות קשה לדעת מה תאמר כל לשון על הספיקות שבחברתה. נציין רק לאשר צידדנו בהערה 586 שהלשון השניה סוברת להקל בספק הראשון שבלשון הראשונה.

הרמב"ם (תמורה פ"ב ה"ג) הכריע לקולא בכל ספיקות הלשון הראשונה. וראה במפרשי הרמב"ם שדנו מה טעם הכרעתו⁵⁹⁰.

שתי בהמות קודש שאחת מהן בעלת מום ושתי בהמות חולין תמימות

יש להסתפק באופן של שתי בהמות קודש שאחת מהן בעלת מום ושתי בהמות חולין תמימות, ולא הניח ידו לא על זו ולא על זו.

מהספק השני שבלשון הראשונה יש להוכיח לחומרא: הגמרא נוקטת [בנוסח המקובל]⁵⁹¹ שאם העמיד את בהמת החולין התמימה תחת בהמת ההקדש בעלת המום אזי החיל בכך תמורה ולא חילול. לכאורה הטעם הוא מחמת שבאותו סיפור מעורב אף מעשה תמורה אחר [- בהמת החולין בעלת המום תחת בהמת ההקדש התמימה], ומעשה זה גורם שנפרש כי אף בזוג של בהמת החולין התמימה ובהמת ההקדש בעלת המום כוונתו לתמורה ולא לחילול. אם כן, אף בענייננו ששתי בהמות חולין הינן תמימות, הרי הבהמה שהומרה תחת בהמת ההקדש התמימה תוכיח שאף הבהמה שהועמדה תחת בהמת ההקדש בעלת המום הועמדה כחילול ולא כתמורה⁵⁹².

מהספק השלישי שבלשון הראשונה יש להוכיח לקולא: הגמרא מסתפקת לגבי מקרה שיש שלוש בהמות הקדש שאחת מהן תמימה ושלוש בהמות חולין תמימות, האם העובדה ששתיים מבהמות החולין הוקדשו כתמורה תוכיח שאף השלישית שהועמדה תחת בהמת ההקדש בעלת המום הועמדה כתמורה ולא כחילול. מכך שהגמרא נוקטת את ספיקה רק באופן שרוב בהמות החולין המעורבות הינן תמורה, משמע שבאופן שיש רק שתי בהמות חולין אזי אין האחת מוכיחה על חברתה.

מהספק הראשון שבלשון השניה יש להוכיח לקולא: הגמרא מסתפקת במקרה מקביל, באופן שהניח ידו על בהמות החולין, ומשמע כי לולי הנחה זו וודאי כוונתו לחילול ולא לתמורה.

ראה בספר הר המורה על הרמב"ם הלכות תמורה פ"ב ה"ג שנגע בנידוננו.

⁵⁹⁰ האגודה כאן חולק לגבי הספק האחרון ופוסק: "לא שביק התיירא ועביד איסורא, כל כמה דלא איתחזק גברא באיסורא".

⁵⁹¹ לאפוקי מנוסח הגר"א.

⁵⁹² ההוכחה הנוכחית וההוכחה הבאה מבוססות על ההנחה שהלשון הראשונה כולה עוסקת באופן שלא הניח ידו כלל על הבהמות, ראה למעלה הערה 580.

סימן ט [כז ע"ב]

הקדמה

במשנתנו שינו: "זו מחוללת על זו... ואם היה הקדש בעל מום - יוצא לחולין, וצריך לעשות דמים". נחלקו ר' יוחנן וריש לקיש האם הדין 'צריך לעשות דמים' הינו מדאורייתא או מדרבנן. הגמרא ביארה בשלב הנוכחי כי אם הפרש המחיר הינו בכדי אונאה – עד שתות, אזי וודאי אין צריך לעשות דמים מדאורייתא, ומחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש הינה באופן שהפרש המחיר הינו בשיעור ביטול מקח - יתר על שתות. בנוסף הביאה הסוגיה כי נחלקו ר' ירמיה ור' יונה אליבא דר' יוחנן האם יש בהקדשות ביטול מקח באופן שהפרש המחיר הינו יתר על שתות. בשלב הנוכחי סבורה הגמרא כי ר' ירמיה ור' יונה, אשר נחלקו אליבא דר' יוחנן, נחלקו לגבי עצם מחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש, מי הוא המחמיר ומי הוא המיקל.

ממשיכה הסוגיה:

לשון ראשונה

לימא בדשמואל קא מיפלגי דאמר שמואל הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחולל, דר' יונה לית ליה דשמואל ורבי ירמיה אית ליה דשמואל. לא בין מר ובין מר⁵⁹³ אית ליה דשמואל, דרבי יונה⁵⁹⁴ סבר כי אמר שמואל דיעבד אבל לכתחלה לא אמר⁵⁹⁵, ורבי ירמיה סבר אפילו לכתחלה. ואיבעית אימא לעולם לא תיפוך ודקא קשיא לך מתניתין אלו⁵⁹⁶ דברים הקדשות, כדרב חסדא דאמר רב חסדא מאי⁵⁹⁷ איז להן אונאה אינן בתורת אונאה דאפילו פחות מכדי אונאה חוזר.

לשון שניה

במאי קא מפלגי בדשמואל דאמר שמואל הקדש שוה מנה שחיללו על שוה פרוטה מחולל ואיבעית אימא כ"ע אית להון דשמואל ואי קא מכוין לאחולי ודאי מתחיל אלא שאני הכא דלא קא מכוין לאחולי⁵⁹⁸, ואיבעית אימא כו"ע לית להו דשמואל וכי פליגי בכדי אונאה ומתריץ לה⁵⁹⁹ ר"ל לאלו דברים שאינן להם אונאה כדרב חסדא וכי⁶⁰⁰.

מקורות הלשוניות

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: תוס' כאן, תוס' שאנץ ב"מ דז ע"א [לגבי השלב הראשון, הבדל שלישי]. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות הלשון השניה: רמב"ן ריטב"א ור"ן בבא מציעא דז ע"א [לגבי השלב השני], שטמ"ק אות ה בשם 'קצת ספרים'.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק אות ה.

מקורות נוספים: נראה כי רש"י גרס בתחילת הסוגיה כלשון השניה ובסוף הסוגיה כלשון הראשונה.

⁵⁹³ בין מר ובין מר. מ, 1ו, פל. "בין דמר ובין דמר": דפוס. "בין למר בין למר": רש"י, וכע"ז ב"ב. לפי הסגנון המורגל בש"ס היה צריך לנקוט 'דכולי עלמא'.

⁵⁹⁴ דרבי יונה. "והכא בהא קמיפלגי דמר": מ, וכע"ז בב"מ.

⁵⁹⁵ אמר. חסר: מ, 1ו.

⁵⁹⁶ אלו. 'דאילו': 1ו, שטמ"ק ב.

⁵⁹⁷ מאי. חסר: דפוס, תוקן בשטמ"ק.

⁵⁹⁸ הריטב"א הביא את המשפט האחרון בשינויים מעטים ובצירוף תוספת: "איבעית אימא דכו"ע אית להו דשמואל ואי דקא מכוין לאחולי הכי נמי ושאיני הכא דלא מכוין לאחולי מר סבר כי לא מכוון נמי ומר סבר היכא דלא מכוון לא יצא".

⁵⁹⁹ לה. חסר: שב.

⁶⁰⁰ ההמשך כלשון הראשונה.

פירוש הלשוניות

ביאור הסוגיה⁶⁰¹

הגמרא נותנת שתי אפשרויות כיצד לפרש את המחלוקת לגבי ביטול מקח בהקדש. אפשרות ראשונה הינה שנחלקו האם נכונים דברי שמואל האומר כי הקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל. אפשרות שניה הינה שדברי שמואל מוסכמים, ובכל זאת קיימת מחלוקת לגבי ביטול מקח בהקדשות [אפשרות זו תבואר בהמשך הדברים: חילופים בין הלשוניות, החילוף העיקרי]. בנוסף מחדשת הסוגיה כי יתכן שמחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש אינה לגבי ביטול מקח כפי שהבינה הגמרא עד עתה, אלא לגבי אונאה. ההבנה הקודמת בגמרא הייתה שלגבי אונאה לא יתכן שנחלקו, ובוודאי אין צריך לעשות דמים מדאורייתא, והבנה זו התבססה על המשנה בבבא מציעא הקובעת כי אין אונאה להקדשות. כעת דוחה הגמרא כי ניתן לפרש את המשנה שהקדשות אינן בתורת אונאה, ואפילו פחות משתות צריך להחזיר.

לסיכום, סוגייתנו בנויה משלושה שלבים:

שלב ראשון – הסבר כי החולקים לגבי ביטול מקח בהקדש נחלקו לגבי דינו של שמואל.

שלב שני – הסבר כי דינו של שמואל מוסכם ובכל זאת קיימת מחלוקת לגבי ביטול מקח בהקדש.

שלב שלישי – מהלך חדש הטוען שמחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש אינה לגבי ביטול מקח אלא לגבי אונאה.

חילופים בין הלשוניות

חילופים במבנה הסוגיה

[א]. **בלשון הראשונה** מופיע השלב הראשון בדרך 'לימא כתנאי' והשלב השני בדרך דחייה. **בלשון השניה** מופיעים שני השלבים כשני מהלכים נפרדים, כאשר השני שבהם פותח 'ואי בעית אימא'.

[ב]. **בלשון הראשונה** לא הזכיר יחסו של השלב השלישי לדברי שמואל, **בלשון השניה** פותח השלב השלישי: "ואי בעית אימא כולי עלמא לית להו דשמואל".

[ג]. **בלשון הראשונה** מפורש בשני השלבים הראשונים כי הנידון הינו לגבי דברי ר' ירמיה ור' יונה שנחלקו האם יש ביטול מקח בהקדש, **בלשון השניה** לא מפורש בשני השלבים הראשונים האם הנידון הינו לגבי דברי האמוראים הנזכרים או לגבי דברי ר' יוחנן וריש לקיש שנחלקו האם חיוב משנתנו לעשות דמים הוא מן התורה או מדרבנן. מן ההבדל הקודם יש להוכיח שהאפשרות האחרונה היא הנכונה, שכן ההיגד הפותח את השלב השלישי שבלשון השניה: 'ואי בעית אימא דכולי עלמא לית להו דשמואל', מהווה מקבילה לשונית מובהקת להיגד הפותח את השלב השני שבלשון זו 'ואי בעית אימא דכולי עלמא אית להו דשמואל'. ההקבלה הלשונית מוכיחה שכשם שהשלב השלישי עוסק בדברי ר' יוחנן וריש לקיש כך אף השלב השני וחבירו השלב הראשון עוסקים בדברי ר' יוחנן וריש לקיש. רגמ"ה פירש כך כבר בשלב הראשון שבלשון השניה, וכן ניתן להביא מדברי רש"י שגרס בהבדל הנוכחי כלשון השניה, ופירש מסברא שהנידון הינו לגבי דברי ר' יוחנן וריש לקיש⁶⁰².

ההבדל הנוכחי אינו הבדל מהותי, שכן בשלבים המדוברים סבורה הגמרא שמחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש הינה לגבי ביטול מקח ומקבילה היא למחלוקתם של ר' ירמיה ור' יונה.

⁶⁰¹ הסוגיה הנוכחית כפולה במסכת בבא מציעא (דף נז). נצטט בסתמא מדברי הראשונים בשתי המסכתות, ורק לגבי ראשונים שכתבו על שתי המסכתות נציין באיזו מהן נמצא הציטוט.

⁶⁰² כתבנו 'מסברא' שכן בהבדל הקודם גרס רש"י כלשון הראשונה ולא היה בידו להוכיח את פירושו בדרך שהוכחנו מגירסת הלשון השניה בהבדל הקודם. אף הסוגיה בבבא מציעא גורסת בהבדל השני כלשון הראשונה ובהבדל השלישי כלשון השניה (ראה לקמן בסעיף 'סוגיה מקבילה'), ותוס' שאנץ שם דן האם השלבים הראשונים מתייחסים לדברי ר' יוחנן וריש לקיש או לדברי ר' ירמיה ור' יונה או לדברי כולם, עיין בלשונו אשר צוטטה בשטמ"ק שם.

[ד]. השלב השלישי שבשתי הלשונות פותח בדרך 'ואי בעית אימא', ומתייחס לדברי ר' יוחנן וריש לקיש. **בלשון הראשונה**, שבה השלבים הראשונים עסקו בדברי ר' ירמיה ור' יונה, הרי הביטוי 'ואי בעית אימא' מחזיר אותנו לתחילת הסוגיה, אל הדיון בדברי ר' יוחנן וריש לקיש. **בלשון השניה**, שבה השלבים הקודמים עסקו בדברי ר' יוחנן וריש לקיש, הרי הביטוי 'ואי בעית אימא' שבשלב השלישי מהווה המשך טבעי לשני השלבים הראשונים, ומצטרף הוא בכך אל חבירו 'ואי בעית אימא' הפותח את השלב השני שבלשון זו.

ההבדל האחרון אינו שינוי נוסח חדש, אלא תוצאה של ההבדל הקודם.

החילוף העיקרי - ביאור דברי שמואל

השלב השני בסוגייתנו נוקט כי יתכן שבין ר' יוחנן ובין ריש לקיש סוברים כשמואל שהקדש שוה מנה שחללו על שוה פרוטה מחולל, ולמרות זאת סובר ר' יוחנן כי בביטול מקח צריך לעשות דמים מדאורייתא. כיצד יתכן הדבר? כאן יש חילוף בין הלשונות: **בלשון הראשונה** הוגד כי דברי שמואל נאמרו לגבי 'דיעבד' ודברי ר' יוחנן נאמרו לגבי 'לכתחילה'. **בלשון השניה** הוגד כי דברי שמואל נאמרו באופן שהתכוון לחלל את ההקדש בפחות משוויו, ודברי ר' יוחנן נאמרו באופן שלא התכוון לחלל את ההקדש בפחות משוויו.

החילוף שחילקה הלשון הראשונה בין לכתחילה ובין דיעבד אינו בהיר, ונחלקו הראשונים בפירושו⁶⁰³: תוס' וסיעתם⁶⁰⁴ נקטו כי 'לכתחילה' פירושו שהמחלל התכוון לעשות מעשה המותר לכתחילה, דהיינו שלא התכוון לחלל את ההקדש בפחות משוויו. ואילו 'דיעבד' פירושו שהמחלל התכוון לעשות מעשה שאינו מותר לכתחילה, דהיינו שהתכוון לחלל את ההקדש בפחות משוויו. מפירוש התוס' עולה כי אין מחלוקת בין הלשונות אלא הלשון הראשונה מתפרשת על פי האמור בשפה ברורה בלשון השניה.

לעומתם, רש"י וסיעתו⁶⁰⁵ פירשו 'לכתחילה' ו'דיעבד' כפשוטו – מחלוקת האם מותר לכתחילה לחלל הקדש בפחות משוויו.

מה עניין 'לכתחילה' ו'דיעבד' אצל חיוב התשלומין?

תוס' רא"ש [אליבא דרש"י] מסביר בפשטות: אם המעשה מותר אזי אין חיוב תשלומין [מדאורייתא] ואם המעשה אסור אזי יש חיוב תשלומין.

הרשב"א והר"ן נוקטים כי במקרה שהתכוון לחלל על שווה פרוטה מוסכם כי אין חיוב תשלומין כפשטות דברי שמואל, אלא שקיים דיון האם חילול זה הינו לכתחילה או דיעבד, ובכך תלויה מחלוקתם של ר' יוחנן וריש לקיש לגבי פודה שהתכוון לחלל בשוויו.

דרכם של הרשב"א והר"ן מתפצלת למספר דרכים. הרשב"א במהלכו הראשון טוען כי אף במקרה שהפודה התכוון לחלל בשוויו אין כלל חיוב תשלומין, והמחלוקת הינה האם המעשה הינו לכתחילה [מדאורייתא]⁶⁰⁶ או דיעבד⁶⁰⁷.

הרשב"א במהלכו השני טוען כי יש כאן שתי מחלוקות התלויות זו בזו – מחלוקת האם החילול על שווה פרוטה מותר לכתחילה ומחלוקת האם מי שהתכוון לחלל בשווי האמיתי צריך להשלים את המחיר.

⁶⁰³ דהיינו הראשונים על הסוגיה בב"מ הגורסת כלשון הראשונה בתמורה.

⁶⁰⁴ תוס' כאן ובתמורה, ריטב"א, תוס' רא"ש אליבא דנפשיה, מהלך ראשון בתור"פ.

⁶⁰⁵ ראב"ד, רשב"א ור"ן.

⁶⁰⁶ בזאת נחלק המקרה שהתכוון הפודה לחלל בשוויו מהמקרה שהתכוון לחלל על שווה פרוטה, שהשני הינו לכתחילה גמור והראשון הינו לכתחילה מדאורייתא ואסור מדרבנן.

⁶⁰⁷ למהלך הנוכחי, תיבות המשנה 'וצריך לעשות דמים' מתפרשות על שעת החילול עצמה [ראה בדעות שיוזכרו בסוף הסימן], ומכיוון שהפודה התכוון לחלל בדרך שווי ולא על שווה פרוטה, צריך הוא לדקדק במחיר ולחלל בשווי המלא.

הר"ן נוקט כמהלך האחרון ומוסיף ומסביר: באופן עקרוני אין חיוב תשלומין, אולם מכיוון שמדובר במי סובר לחלל בשווי האמיתי וטעה, אזי אם מעשה החילול הינו מעשה אסור אומדים שאין רצון האדם לאיסורים אלא כוונתו לשלם לאחר מכן⁶⁰⁸.

גירסת רש"י

מפירוש רש"י בסוגייתנו עולה כי היה לפניו נוסח ממוצע בין שתי הלשונות:

בהבדל הראשון גרס רש"י כלשון הראשונה, שכן ציין דיבור המתחיל: "לא, בין למר בין למר אית להו דשמואל". הרי שגרס את השלב הראשון והשלב השני בדרך 'לימא כתנאי' עם דחייה.

בהבדל השני גרס רש"י כלשון הראשונה, שכן ציין דיבור המתחיל: "ואיבעית אימא אפילו לר' יונה לא תיפוך".

בהבדל השלישי גרס רש"י כלשון השניה, שכן פירש את השלב הראשון והשלב השני כלפי דברי ר' יוחנן וריש לקיש, וכן העיר הגר"א את א' וב'.

בהבדל הרביעי יפרש רש"י כלשון השניה, שכן לגרסתו ופירושו כל הסוגיה עוסקת בדברי ר' יוחנן וריש לקיש.

בחילוף העיקרי – ביאור דברי שמואל – גרס רש"י כלשון השניה, כפי שהעירו שטמ"ק את ה והגר"א את ב.

סוגיה מקבילה

במסכת בבא מציעא פרק הזהב (נד ע"א) מצויה סוגיה המקבילה לסוגייתנו. כנוסח רש"י, אף סוגיית בבא מציעא גורסת בנוסח ממוצע בין שתי הלשונות:

בהבדלים הראשון והשלישי ובחילוף העיקרי גורסת סוגיית בבא מציעא כלשון השניה.

בהבדל השני גורסת סוגיית בבא מציעא כלשון הראשונה.

לגבי ההבדל הרביעי ראה הערה 602.

מאחר שמצאנו עירוב נוסחאות בסוגיית תמורה, שמא יש מקום לשער שסוגיית תמורה המקורית גרסה בכל ההבדלים בנוסח המנוגד לסוגיית בבא מציעא, וכל שינויי הנוסחאות בסוגיית תמורה הינן השפעות שונות מסוגיית בבא מציעא.

נפקא מינה בין הלשונות

סוגייתנו מסתעפת למספר ענפי הלכה, התלויים ואחוזים בשריגי סוגייתנו; שיטותיה, לשונותיה, תירוציה ומהלכיה. ויותר ממה שכתוב כאן יש עוד להוסיף ולהעלות מדברי רבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל.

כדרכנו, נתמקד ונצביע על ה'נפקא מינות' שבין הלשונות:

[א]. המהלך הראשון. בתחילה נקטה הגמרא כי ר' יוחנן וריש לקיש נחלקו לגבי עצם דברי שמואל. בלשון הראשונה מהלך זה הינו רק הוה אמינא, ואילו בלשון השניה מהלך זה הינו מהלך מן השורה העומד במקביל למהלכים הבאים – ובכך נותן מקום לפסוק שלא כדברי שמואל.

[ב]. המהלך השני. בלשון הראשונה המהלך סתום ונאמרו בו מספר פירושים, ואילו בלשון השניה המהלך מבואר ומחוויר. מהלשון הראשונה נראה כי אין שיטה המתירה לכתחילה לחלל הקדש בפחות משוויו, ואילו בלשון השניה משמע בפשטות כי יש המתירים חילול כזה. המעיין הנבון ימצא בשלב הנוכחי מספר 'נפקא מינות' נוספות.

⁶⁰⁸ מדברי הר"ן עולה כי לכולי עלמא מותר לכתחילה לחלל על שווה פרוטה אם בדעתו להשלים את המחיר לאחר מכן. כנגד זאת, מדברי תוס' רא"ש הנזכרים משמע כי לדברי המחמיר הפדיון עצמו צריך להיות בשוויו, ולמרות שחייב הפודה להשלים את המחיר לא יצילנו התשלום מן האיסור שעשה בשעת החילול.

כעזר ללומד החפץ להמשיך ולעיין בסוגיה, נציג מחלוקת יסודית בין פרשני סוגייתנו. השיטה המחמירה בסוגייתנו סוברת 'יוצא לחולין וצריך לעשות דמים מן התורה'. והגמרא מקבילה לכך את השיטה 'ביטול מקח יש להן'. קיימות שלושה שיטות כיצד יתקיימו שני כתובים הללו:

יש אומרים כי העיקר ככלל 'ביטול מקח יש להן', ועל פיו יש לפרש את ההלכה 'יוצא לחולין וצריך לעשות דמים מן התורה' שאין ההקדש יוצא לחולין עד שיפדנו בשווי. (תוס' בתמורה, רש"י בשתי המסכתות⁶⁰⁹, מהלך שני בראב"ד, ריטב"א בשם ר"י).

יש אומרים כי העיקר כהלכה 'יוצא לחולין וצריך לעשות דמים מן התורה', ועשיית הדמים הינה כתשלומין בעלמא, והכלל 'ביטול מקח יש להן' פירושו שמחמת שאמור לחול ביטול מקח אזי חל חיוב תשלומין ואין המקח מתבטל. (רי"ד, רמב"ן, ר"ן, מהלך ראשון בראב"ד).

ויש המקיימים את שני הכתובים, יצא לחולין כנגד המעות ששולמו, ועל שאר ההקדש חל ביטול מקח (תוס' בבבא מציעא, תוס' שאנץ, תור"פ, תוס' רא"ש, רשב"א⁶¹⁰).

⁶⁰⁹ אם כי הריטב"א הבין שכוונת רש"י כדעה השניה, וצ"ע.

⁶¹⁰ אם כי בשלב השני בסוגיה צידד הרשב"א כעין הדעה הראשונה (ראה הערה 607).

סימן י [כז ע"ב]

הקדמה

במשנתנו שנינו כי הפודה הקדש בפחות משוויו צריך לעשות דמים. הגמרא תדון כעת מהי ההלכה כאשר יש דעות חלוקות בין השמאים מהו שוויו של ההקדש שנפדה.

ואלו דברי הסוגיה:

לשון ראשונה

אמר עולא לא אמרין⁶¹¹ אלא דשמוי⁶¹² בתרי אבל שמיוה⁶¹³ בתלתא אף⁶¹⁴ על גב דאתי במאה⁶¹⁵ לא הדר. איני והאמר רב ספרא היכא אמרינן⁶¹⁶ מאה כתרי ותרי כמאה לענין עדות⁶¹⁷ אבל לענין אומדנא בתר דעות אזלינן, ותוב⁶¹⁸ תלתא ותלתא לא⁶¹⁹ אזלינן בתר בתרא דיד הקדש על העליונה. קסבר עולא צריך לעשות דמים מדבריהם הוא⁶²⁰ וכל דרבנן אקילו בה⁶²¹ רבנן.

לשון שניה

[וצריך לעשותו דמים⁶²²].⁶²³ אמר עולא לא שנו אלא בשלא⁶²⁴ נשום הקדש בשלשה אבל⁶²⁵ נשום הקדש⁶²⁶ בשלשה אינו⁶²⁷ חוזר. והא אמר⁶²⁸ רב ספרא [אפילו למאן דאמר מאה כתרי ותרי כמאה הני מילי לענין עדות אבל לענין אומדנא דברי הכל בתר דעות אזלינן, עולא סבר לה כרבי יוחנן דאמר צריך לעשותו דמים מדבריהם וספקא דרבנן לקולא].

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס', רמב"ם ערכין ז י [מכיוון שאין מחלוקת בין הלשוניות אי אפשר לברר בוודאות את גירסת הרמב"ם, המעתיק את הגמרא בלשונו שלו. אכן, סגנון הרמב"ם נראה כמועתק מן הלשון הראשונה]. בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות הלשון השניה: בראשונים: רבנו חננאל בבא מציעא נז ע"א [הובא בשטמ"ק שם].

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה [בסדר הפוך]; שטמ"ק אות ז [בשטמ"ק א הביא בשם 'כן מצאתי בס"י]. אגב, כאן מוכח לכאורה כי בספר שהיה לפני בעל השטמ"ק היו כתובות שתי הלשוניות, שאם לא כן – מנין לבעל השטמ"ק לכתוב את הלשוניות בסדר הפוך מדברי רגמ"ה. אכן יש לדחות כי בעל השטמ"ק הציג בקביעות את הלשון שמצא בספר אחר כלישנא אחרינא, וכאן ציין כי רגמ"ה גרס כלשון ראשונה את נוסחתו של הספר האחר.

⁶¹¹ אמרין. כתבי היד ושטמ"ק ב. 'אמרין': דפוס.

⁶¹² דשמוי. מ ורגמ"ה ושטמ"ק ב, וכע"ז ברש"י ושאר כתי"י. 'בשמוי': דפוס.

⁶¹³ שמיוה. 21 וכע"ז ברש"י ושטמ"ק ב. 'דשמוי': מ ורגמ"ה, וכע"ז 11 ופל. 'בשמוי': דפוס.

⁶¹⁴ אף. כתבי היד ורגמ"ה. 'ואף': דפוס.

⁶¹⁵ בתרי... בתלתא... במאה. 'בי תרי... בי תלתא... בי מאה' שטמ"ק ב. 'בי תרי... בי תלתא... בי מאה' רש"י. 'בתרי... בתלתא... בי מאה': רגמ"ה.

⁶¹⁶ אמרינן. רוב כתי"י. 'דאמרי': 11. 'אמר': דפוס [בדפוס "אמ"י].

⁶¹⁷ עדות. 'עדות אשה': מ.

⁶¹⁸ ותוב. 'ותו': דפוס. 'ותיב': 11 [בשיבוש]. 'ואפילו': רש"י. ברגמ"ה משמע שגרס 'ותו אפילו'. אודות משמעות התיבה 'ותוב' ראה מה שכתבנו בפרק ד סימן א.

⁶¹⁹ לא. על פי הדפוס ורוב כתבי היד. חסר: מ. לנוסח זה המשפט נקרא בניחותא ולא בתמיה. ברגמ"ה משמע כנוסח הראשון וברש"י משמע קצת כנוסח השני.

⁶²⁰ הוא. חסר: דפוס, 11.

⁶²¹ בה. 'ביה': מ.

⁶²² וצריך לעשותו דמים. הוא 'דיבור המתחיל' מהמשנה. ליתא בלשון הראשונה.

⁶²³ הקטעים המוקפים בסוגריים הינן השלמות על פי הציטוט בדברי ר"ח. אין לדעת האם הציטוט מיועד להיות מדוייק, וראה בדבריו של רוזנטל...> הכותב כי לאחר שנחשפו כתבי היד של התלמוד התגלה כי רבים מציטוטי ר"ח הינם יותר מדוייקים מאשר היה נראה לפני חשיפת כתבי היד.

⁶²⁴ בשלא. ע"פ ר"ח. 'שלא': שטמ"ק. יתכן שהגירסה 'בשלא' הינה מן הניב הירושלמי. את צירוף אותיות השימוש 'בש...' מצאתי בתענית יז ע"ב ופעמיים בסוגיית נדרים לג ע"ב – לד ע"א.

⁶²⁵ אבל. נוסף 'אם': שא1.

⁶²⁶ הקדש. חסר: ר"ח.

⁶²⁷ אינו. 'אין': ר"ח.

⁶²⁸ והא אמר. 'האמר': ר"ח.

פירוש הלשונות

ביאור הסוגיה

עולא חידש כי אם נישום ההקדש על ידי שלושה שמאים במחיר מסויים ואחר כך נישום על ידי שמאים אחרים – אפילו מאה שמאים – במחיר יקר יותר, אין צריך להוסיף דמים כפי השומא השניה. הקשתה הגמרא מדברי רב חסדא הפוסק שאומדנא נקבעת לפי רוב דעות. תירצה הגמרא שעולא סובר כי דין המשנה המצריר להוסיף דמים הינו מדרבנן, לפיכך כאשר קיימים חילוקי דעות בין השמאים אפשר להקל כפי השומא הראשונה – בתנאי שנעשית על ידי שלושה.

באופן כללי שתי הלשונות זהות ואין ביניהן מחלוקת, אכן קיימים מספר חילופים כפי שיתבאר בסמוך.

החילופים בין הלשונות

נקדים להציג את מקורותיה השונים של הלשון השניה: בעל שיטה מקובצת הביא 'לישנא אחרינא' רק לגבי דברי עולא, ולא לגבי המשך הסוגיה. לעומת זאת, בפירוש רבינו חננאל בבא מציעא נז ע"א [בשטמ"ק שם] ציטט את דברי עולא כנוסח 'לישנא אחרינא' וציטט אף את המשך הסוגיה בנוסח שונה מהנוסח שלפנינו. לכאורה אפשרי לטעון כי רבינו חננאל ציטט את הגמרא בלשוננו שלו, ולא היה לפניו נוסח שונה בגמרא, אולם מכך שיש הקבלה [חלקית] בין לשון ר"ח ללשוננו של רגמ"ה בסוגייתנו⁶²⁹, יש להוכיח כי לפני ר"ח הייתה גירסה שונה בסוגייתנו, והיא המשכה של גירסת 'לישנא אחרינא'. ההקבלה בין ר"ח לרגמ"ה הינה בסוף הסוגיה כאשר הגמרא מפרשת שעולא סובר כי דין המשנה הינו מדרבנן. בנוסח הרווח הובאה הגירסה: 'קסבר עולא צריך לעשות דמים מדבריהם...'. בפירושי ר"ח ורגמ"ה הובאה הגירסה: 'עולא סבר לה כר' יוחנן...!'

למרות ההקבלה בין ר"ח לרגמ"ה, חשוב לציין כי בדברי רגמ"ה ישנם דיבורים המתחילים 'המתאימים דווקא לגירסת הגמרא שלפנינו ולא לגירסת ר"ח, [אם נניח כי אכן דברי ר"ח הינם ציטוט מדוייק - או קרוב למדוייק - מתוך גירסת הגמרא שעמדה לפניו]. עולה מכך כי כפי הנראה הייתה לפני רגמ"ה גירסה משולבת מגירסת הנוסח הרווח [הלשון הראשונה] וגירסת ר"ח [- הלשון השניה].

נציין שני הבדלים עיקריים בין הלשונות⁶³⁰:

[א]. **בלשון הראשונה** הובא שלב נוסף בקושיית הגמרא: הסוגיה מקשה שגם אם בשתי השומות היה מספר שמאים שווה – 'תלתא ותלתא' – היה צריך לפסוק כשומא המחמירה. **בלשון השניה** לא הובא שלב זה בשאלה, והגמרא מקשה רק לגבי ציורו של עולא, בו היו יותר שמאים בשומא השניה. נראה כי אין כאן מחלוקת של ממש, אלא צורה שונה של הצגת הקושיה.

[ב]. **בלשון הראשונה** הגמרא מתרצת כי חכמים הקילו בדין דרבנן. **בלשון השניה** הגמרא מתרצת כי בדין דרבנן פוסקים על פי הכלל 'ספיקא דרבנן לקולא'. יש לעיין אם הבדל זה הינו מחלוקת בגדר הדין⁶³¹.

נפקא מינה בין הלשונות

בפשטות אין מחלוקת להלכה בין הלשונות, אכן אם נניח כי יש הבדל בגדר הדין בין 'כל דרבנן אקילו בה רבנן', ובין 'ספיקא דרבנן לקולא', יתכן ותצא מכך נפקא מינה לדינא.

⁶²⁹ דברי רגמ"ה הינם כהמשך ללשון הנקראת בשטמ"ק 'לישנא אחרינא', אלא שרגמ"ה הביאה ראשונה.

⁶³⁰ בהבדל הראשון גרס רגמ"ה בלשון השניה [שהביאה ראשונה] כלשון הראשונה שלפנינו, ההבדל השני אינו מצוטט ברגמ"ה כלל.

⁶³¹ השווה לדברי הרמב"ן בתורת האדם ענין הקריעה, הכותב שלגבי קריעה הכלל הוא 'ספיקא דרבנן לקולא' ולגבי אבילות הכלל הוא 'אקילו בה רבנן', ומחמת כן יש להקל באבילות יותר מבקריעה.

סימן יא [כז ע"ב]

הקדמה

שנים במשנתנו: "אמר על הבהמה טמאה ועל בעלת מום הרי אלו עולה - לא אמר כלום, הרי אלו לעולה - ימכרו ויביא בדמיהם עולה".

אומרת הגמרא:

לשון ראשונה

טעמא דבהמה טמאה ובעלת מום דלא חזיין לא בעיין מומא, אבל מפריש נקבה לאשם או לעולה בעיא מומא⁶³², א"ר יהודה אמר רב מתני' דלא כר"ש דתנן ר"ש אומר תימכר שלא במום.

לשון שניה

טעמא דאמר על בהמה טמאה ועל בעלת מום אבל אמר על נקבה דחזיא לשלמים מנו דקדישא קדושת הגוף לשלמים קדוש⁶³³ גופה נמי. מאן תנא אמר רב יהודה אמר רב דלא כר"ש בן יהודה דתני אר"ש בן יהודה אומר משום ר"ש אף לעולתו אינו עושה תמורה.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119, וטיקן 120.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה, שטמ"ק אות יא. [שטמ"ק א 1 ציין בחתימה 'כצ"ל', אולי מפני שרש"י ציטט את הלשון השניה]. בכתבי היד: מינכן. [כת"י זה מצטט רק את החלק האחרון והחשוב מן הלשון השניה, ויתכן שאין כאן אלא שחזור על פי רש"י. ראה פרק ו סימן יא, שהראנו כי בכת"מ קיים נוסח שאינו אלא נסיון שחזור על פי רש"י].

⁶³² בעיא מומא. על פי רש"י ורגמ"ה וכתבי היד. 'בעיין מומא': דפוס. 'בעיא מומא גופא קדיש': מ. ⁶³³ קדוש. 'קדיש': שא2, 'קדש': רש"י.

פירוש הלשונות

ישנן שלוש שיטות לגבי מקדיש נקבה לעולה או לאשם: לדעת חכמים בכל אופן אינה נפדית בלא מום, לדעת ר' שמעון בן יהודה אליבא דר' שמעון בכל אופן נפדית היא בלא מום, לדעת תנא קמא אליבא דר' שמעון יש לחלק בין מיני הקרבנות: אם הפריש את הנקבה לעולה אינה נפדית בלא מום, ואם הפרישה לאשם נפדית היא בלא מום.

במשנתנו הובאה הדוגמה לבהמות שאינן ראויות להקרבה ואין קדושת הגוף חלה עליהם: "בהמה טמאה ועל בעלת מום", ולא הובאה דוגמה של מפריש נקבה לעולה או לאשם. מכך מדייקת הגמרא כי במקדיש נקבה לקרבן שאינה ראויה לו אין נכון דין המשנה שתימכר הבהמה לאלתר, אלא הדין הוא שתראה עד שתסתאב.

נחלקו הלשונות האם לדייק ממשנתנו רק לגבי מקדיש נקבה לעולה או אף לגבי מקדיש נקבה לאשם. **בלשון הראשונה** הגמרא מדייקת כי מכך שלא הובאה במשנה דוגמה של הקדשת נקבה, מוכח **לגבי כל מיני הקרבנות שאין הנקבה ראויה להם** כי כאשר הקדיש נקבה דין הבהמה לרעות עד שתסתאב, ואפילו אם הקדישה לאשם. מכך מסיקה הגמרא כי המשנה הינה כדעת חכמים ולא כדעת ר' שמעון כלל. **בלשון השניה** הגמרא מדייקת כי מכך שלא הובאה במשנה – המדברת לגבי מקדיש עולה – דוגמה של הקדשת נקבה, מוכח **לגבי עולה** כי כאשר הקדיש נקבה דין הבהמה לרעות עד שתסתאב. מכך מסיקה הגמרא כי המשנה הינה כדעת חכמים או כדעת תנא קמא אליבא דר' שמעון, ולא כדעת ר' שמעון בן יהודה אליבא דר' שמעון.

הלשון השניה מנמקת כבדרך אגב את טעמה של המשנה שנקבה יכולה להתקדש בקדושת הגוף **לעולה**: "אבל אמר על נקבה דחזיא לשלמים – מגו דקדישא קדושת הגוף לשלמים קדיש גופה נמי". ופירש רגמ"ה: "אבל אמר על נקבה הרי זו לעולה קדשה קדושת הגוף לעולה ותמכר ועושה תמורה מגו דחזיא לגופיה לשלמים".

נימוק זה מתמיה מעט שכן נכון הוא רק לדעת חכמים ולא לדעת ת"ק אליבא דר' שמעון. לדעת חכמים סיבת קדושת הנקבה הינה משום שהבהמה ראויה לשלמים, וטעם זה שייך בין לגבי אשם ובין לגבי עולה. לעומת זאת, לדעת ת"ק אליבא דר' שמעון סיבת קדושת הנקבה הינה משום שהנקבה נחשבת ראויה לקרבן עולה בכך שקיימת אפשרות של הקדשת נקבה לעולה בעולת העוף. מעתה צ"ע מדוע הלשון השניה מביאה נימוק הנכון רק לדעת חכמים בעוד שלשון זו אינה רואה סתירה ממשנתנו לשיטת ת"ק אליבא דר' שמעון.

ראה בפרק ג סימן ט סעיף 'סוגיה מקבילה' שהשווינו שם בין סוגייתנו לסוגיה שבדף יט ע"ב.

נפקא מינה בין הלשונות

נראה כי אין נפקא מינה לדינא בין הלשונות, שהרי בין כה וכה אין הלכה כדבריו של ר' שמעון, בין כפי שהביאם תנא קמא ובין כפי שהביאם ר' שמעון בן יהודה. להלכה נפסק כדברי חכמים הסוברים אפילו במקדיש נקבה לאשם שאינה נפדית בלא מום (רמב"ם פסוה"מ פ"ד הט"ז, תמורה פ"א הכ"א).